

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 1 (92)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МӘДЕНИ МҰРА

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Археология

Жауымбаев С.У. Қарқаралы өңірін археологиялық тұрғыдан зерттеу	4
Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ. Бәбіш мола көзешілер елді мекенінің керамикадағы таңба тәрізді белгілері	10
М. Хабдулина, М. Педрацки, Г. Букешева. Қола дәуірі мәдениеттерінің Қазақстанның археологиялық ескерткіштері негізіндегі байланыстары	21
Әбілмәліков Қ.Қ., Зайберт В.Ф. 2020 жылы Ботай елді мекенінде жүргізілген археологиялық зерттеулер	33

Этнография

С. Дж. Ардаев. Звездные ориентиры туркменских караванов	38
Артықбаев Ж.О. Қаңға баба – көне өркениет орталығы	44
Нұрдаулетова Б.И. Маңғыстау және маңғыттар ..	56
Тойшанұлы А. Нар идірген нақыстар	63
Мухамедина Э. Тайжан Қалмағамбетовтің өмірі мен шығармашылығы	75
Төлегенұлы Қ. Абақ Керей Сарбас руы туралы	85
Жәкішева З.С. Түркі халықтарының этномәдениетіндегі дәстүрлі музыкалық аспаптар	97

Антропология

О. Исмагулов, А. Исмагулова. В поддержку Президента независимого Казахстана	110
--	-----

Филология

Аймұхамбет Ж.Ә. Мифтік танымдағы анимизм және көркем әдебиеттегі кейіптеу	124
Сарекенова Қ.Қ. Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ғылым салалары	136

Алтаев Б.Е. Ставший легендой при жизни	146
---	-----

Современное искусство

Нугер Д. Методологии экспедиционных и не экспедиционных художников степи XVIII в.	157
---	-----

CONTENTS

Archeology

Zhauymbaev S.U. Archaeological research of the Karkarala region	4
Utubayev Zh.R., Suyundukova M.K. Tamga-like signs in ceramics in the Babish mola 7 settlement	10
M. Khabdulina, M. Pedracki, G. Bukesheva. Interaction of cultures of the era of bronze based on archaeological monuments of Kazakhstan	21

K. K. Abilmalikov, V. F. Zaibert. Archaeological research on Botai settlement in 2020	33
--	----

Ethnography

S.J. Ardaev. Star landmarks of turkmen caravans	38
Artykbayev Zh.O. Kanga baba – center of ancient civilisation	44
Nurdauletova B.I. Mangystau and mangits	56

Toishanuky A. Ritual songs for taming female pets to their young	63
Mukhamedina E. The life and work of Tijan Kalmagambetov	75
K. Tolegenuly. Sarbas tribe in Abak Keray	85

Zhakisheva Z.S. Traditional musical instruments in the ethnoculture of turkic people	97
---	----

Anthropology

O. Ismagulov, A. Ismagulova. In support of the President of independent Kazakhstan	110
---	-----

Philology

Aimukhambet Zh.A. Animism in the mythical mind and the artistic imagination	124
Sarekenova K.K. Branches of science in the works of Abay Kunanbayuly	136

Altaev B.E. The core was full of flames	146
--	-----

Modern Art

Nuger D. To the problem of researching the methodologies of expeditionary and non-expeditionary Steppe artists of the 18th century	157
---	-----

Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ.
Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: utubaev_z@mail.ru

БӘБІШ МОЛА КӨЗЕШІЛЕР ЕЛДІ МЕКЕНІНІҢ КЕРАМИКАДАҒЫ ТАҢБА ТӘРІЗДІ БЕЛГІЛЕРІ

Мақалада Бәбіш мола-7 көзешілер елді мекеніне жүргізілген археологиялық қазба-зерттеу жұмыстары баяндалады. Зерттеу жұмыстарының нәтижесінде анықталған қыш ыдыстардағы таңба тәрізді белгі түрлеріне кеңінен тоқталамыз. Сонымен қатар таңба тәрізді белгілердің салыну жолдарымен, қандай ыдыс түрлеріне салынғандығы жөнінде толық мәлімет келтіріліп, диаграмма дайындалды. Археологиялық қазба барысында анықталған жәдігерлердегі таңба немесе белгілерді зерттеу әрбір елдің, мемлекеттің және халықтың саяси, этномәдени даму ерекшеліктері, халықаралық сауда, діни сенімдері жайында құнды әрі маңызды мәліметтер беретіні белгілі. Сондай-ақ жұмыста таңба, белгілерді адамзат өмірінде қандай мақсаттарда пайдаланғандығы жөнінде ашып көрсетеді. Мақала Бәбіш мола-7 көзешілер елді мекеніндегі таңба тәрізді белгілердің көлемін, таралу аймағын анықтаудағы алғашқы жасалған әрекет болып табылады.

Түйін сөздер: Бәбіш мола, көзешілер елді мекені, қыш ыдыстар, таңба, белгі түрлері, шеберлер қолтаңбасы.

Кіріспе

Бәбіш мола оазисіндегі ескерткіштерді 1946 жылы ХАЭЭ барлау тобы ашып, кейін 1958-1960 жылдар аралығында Бәбіш мола-1 қаласы мен Бәбіш мола-2 жерлеу ғимаратына қазба жұмыстарын жүргізді (отряд басшысы – М.Г. Воробьева) (Толстов, 1948: 57; Толстов, Воробьева., 1960: 40; Вайнберг, Левина, 1993: 23-30). Ал, 1957-1960 жылдары Б.В. Андрианов жеке тобымен қала маңайына жете барлау жүргізіп, 150-ге тарта жекелеген елді мекендер және суландыру құрылыстары сақталған егін шаруашылық алқаптарының орындарын тапқан (Андрианов, 1969: 192-199). Соның ішінде Б.В. Андриановтың пікірінше жүзге жуық ауыл бір кезеңде өмір сүрген (Андрианов, 1958: 164).

Кейін, 2006 жылы Ж. Құрманқұловтың жетекшілігімен Шірік Рабат археологиялық

экспедициясы қайта барлау жүргізіп, оларға сипаттама беріліп, координаттары алынды (Құрманқұлов және т.б., 2007: 216).

Бәбіш мола оазисі Сырдариядан бөлініп шыққан Жаңадария арнасының ортаңғы оң және сол жағалауын толық қамтып жатыр. Ол, Шірік Рабат қала-қорымынан солтүстік – солтүстік-шығысқа қарай 40 шақырым қашықтықта орналасқан. Қаланың суландыру жүйесі жақсы дамыған. Жаңадария арнасы Аққыр тауынан төмен қарай бірнеше тармаққа бөлінген. Кейін, жергілікті халық олардан каналдар мен арықтар тартып, егістік алқаптарын сумен қамтамасыз етіп отырған.

Бәбіш мола аңғарының үш ірі салаларының ішінде ауыл өмірі үшін ортаңғы саласы ерекше орын алған. Барлық елді мекендерге тартылған каналдар негізін осы саладан алған. Дәл осы арнада суландыру жүйелерінің бірнеше су

қоймалары болған және олардың көмегімен су деңгейін реттеп, суландыру көздерін қамтамасыз етіп отырған. Каналдар мен арықтар тақыр жолақ түрінде сақталған. Каналдың жанындағы арықтар Хорезмнің архаикалық жүйесі сияқты тек бір бағытқа ғана тартылған. Ең қызығы, арық ортасынан кесіп өтетін егіс атыздары орналасқан. Бірнеше шақырымға созылған егіс алқаптарында дәнді дақылдар өсірген. Оған дәлел – 2015-2017 жылдар аралығында Бәбіш мола елді мекенінде жүргізілген қазба нәтижесінде анықталған дәнді дақылдар. Қ.И. Сәтбаев атындағы Геология институтының лабораториялық талдауы бойынша тары дәні қалдығы деп тұжырымдады (Нигматова, Заключение по таксономической принадлежности фрагментов растений из археологического объекта Бабиш мола-7).

Каналдарды жағалай егін шаруашылығымен айналысқан ауылдар мекендеген. Арақашықтықтары 400-800 м болатын үйлердің қалдықтары сәл биік төбе немесе тақыр бетінде төртбұрышты болып келген бөлмелер түрінде, ал кей жерлерде қыш ыдыс сынықтарының пашыранды түрінде сақталған. Кейбір ауылдарда қыш күйдіретін пештердің қалдықтары қалған.

Сондай елді мекендердің біріне (Бәбіш мола-7) 2015 жылдан бері зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді (Утубаев, Болелов, 2016: 56-63; Курманкулов, 2019: 301-316; Болелов, Утубаев, 2020:69-88).

Бәбіш мола-7 деп атау берілген елді мекен Бәбіш мола қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 5 шақырым жерде, кеуіп қалған арнаның бойында орналасқан. Жалпы аумағы 1,6 га – 450х350 м жерді алып жатыр. Батыс бетінен ауылдың ішіне қарай ені 15 м болатын су қоймасы тартылған (Сур. 1).

Елді мекеннің орнын жіті зерттеу барысында 9 пештің орны мен 7 құрылыстың және тұрғын үйлер мен шеберханалардың орны анықталды. Бұлардың беткі қабаты үйіліп жатқан керамикалармен қатар шикі кірпіштен тұрғызылған қабырғалармен ерекшеленеді. Барлау кезінде үйлер мен шеберханалардың бетінен көптеген керамикалар, тастан және кварцтан істелген құралдар, шыныдан, тастан істелген моншақтар және қоладан жасалған үш қырлы, үш қанатты жебе ұштары табылды.

Сонымен қатар, ауылдың солтүстік-батыс бөлігінен, кеуіп қалған арнаның бойынан (арақашықтығы 50-60 м) үлкен үй-жайдың орны анықталды. Беткі қабатынан бөлмелерге бөлінген қабырғалардың контуры жақсы көрініп жатыр.

Қабырғалар шикі кірпіштерден тұрғызылған. Бір өкініштісі, үйдің солтүстік бөлігі биік құм астында қалған.

Қазба-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде көптеген құнды әрі қызықты жәдігерлер табылды. Олардың басым көпшілігі қыш ыдыстар.

Негізгі бөлім

Археологиялық қазба барысында анықталған жәдігерлердегі таңба және белгілерді зерттеу әрбір елдің, мемлекеттің және халықтың саяси, этномәдени даму ерекшеліктері, халықаралық сауда, діни сенімдері және геральдика жайында құнды әрі маңызды мәліметтер береді. Сондай-ақ олар күрделі де, қыр-сыры мол тарихи деректердің жиынтығы. Таңба, белгілердің мән-мағынасы мен атқарар қызметі жайлы зерттеушілер әлі күнге дейін алуан түрлі пікірлер айтады (Самашев және т.б. 2010: 15).

Зерттеушілер таңба және белгілер негізінен адамзат өмірінде төмендегідей мақсаттарда пайдаланылды деп тұжырымдайды:

1) Жеке отбасының, әулеттің, кей жағдайларда тұтас бір тайпаның қоғамдағы дәрежесіне қарай эмблемасы, яғни, «өзімдікі-өзгенікі» деп бөлу, тану мақсатында;

2) Қазіргі кезеңдегі жеке куәлік немесе қызметтік куәліктер секілді киім, қару-жарақ және жылқыдағы меншіктік таңба;

3) Әлеуметтік маңызды жағдайларда келісім-шарт жасауда, сауда жөнінде серіктестікте, ағайын, дос, туыс, әулетке сырттан бөтен адамды қабылдағанда олардың өзара міндеттері секілді ортақ белгі;

4) Мемлекет шекаралары, үй жануарлары, құнды заттардағы, көп жағдайда ыдыстардағы меншіктік таңбалар, белгілер;

5) Ақша, тиын, сарай билеушісінің тағында, дипломатиялық сыйлардағы, т.с.с. белгілі бір әулеттің, мемлекет басшыларының саяси белгілері;

6) Қолөнер шеберлерінің, көп жағдайда көзешілердің, шеберханалардың жеке таңбасы;

7) Кейде таңбалар, таңба тәрізді белгілер ислам кезеңіне дейін киелі, діни белгілер мақсатында пайдаланылған болуы мүмкін. Көп жағдайларда бұл белгілер немесе таңбалар бойтұмар, тұмар және қорғаныш, қорғау мақсаттарында пайдаланылған (Яценко және т.б., 2019: 8).

Рогожинский археологиялық ескерткіштерде кездесетін таңба немесе белгілерді негізгі екі топқа бөліп қарастырады: 1) жылжымайтын

нысандар; 2) тасымалды заттар. Жылжымайтын нысандар: 1) мемориалды ғұрыптық құрылыстар; 2) жартастағы бейнелер. Ал, тасымалды заттарды тиындар және ғұрыптық, күнделікті пайдаланылатын заттар деп екіге бөледі (Рогожинский, 2019: 99).

Мақаламызға негіз болған Бәбіш мола-7 көзешілер елді мекенінің қыш ыдыстарында кездесетін таңба тәрізді белгі түрлеріне кеңінен тоқталамыз. 2015 жылдан кешенді жүргізілген археологиялық қазба-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде 2000-ға жуық керамика бөліктері жиналса, оның 100-ге жуығында таңба тәрізді белгілері бар. Керамикалардың барлығы дерлік шарық көмегімен жасалған, тек екі ыдыс жапсырма әдісімен дайындалған. Біздің есептеуіміз бойынша таңба тәрізді белгілері бар керамикалардың 28% құмшалар, 22% тостағандар, 22% құмыралар, 5% көзелер және 23% ыдыстардың белгісіз бөліктері құрады.

Таңба тәрізді белгілердің салыну техникасы – ыдыстардың түбі мен мойын бөліктеріне күйдірілуге дейін өткір заттың көмегімен сызу арқылы түсірілген.

Таңба тәрізді белгілердің түрлері – «Құс ізі» (сурет 2.1), «Х» (сурет 2.2), «/», «//» қиғаш сызылған бір немесе екі сызықты (3-сурет), «Н» әріпі тәрізді және шеңбер ішіндегі крест қызыл ангобпен салынған және шиыршықталған спирал түріндегі таңба сызылып түсірілген (4-сурет).

«Құс ізі» немесе бір қарағанда бағыт белгісінің төмен қаратылған көрінісі және «/», «//» қиғаш сызыла түсірілген таңба тәрізді белгілері бар керамикалар Хорезмдегі Хумбузтепе қонысының б.з.д IV және III-I ғасырларымен мерзімделетін мәдени қабаттарынан жиі кездеседі (Баратов, 2019: 43).

«Х» тәрізді белгісі бар құмыра 2017 жылы Шірік-4 кешеніндегі 1-ші обаға жүргізілген қазба барысында анықталған болатын (Курманкулов, 2020: 274).

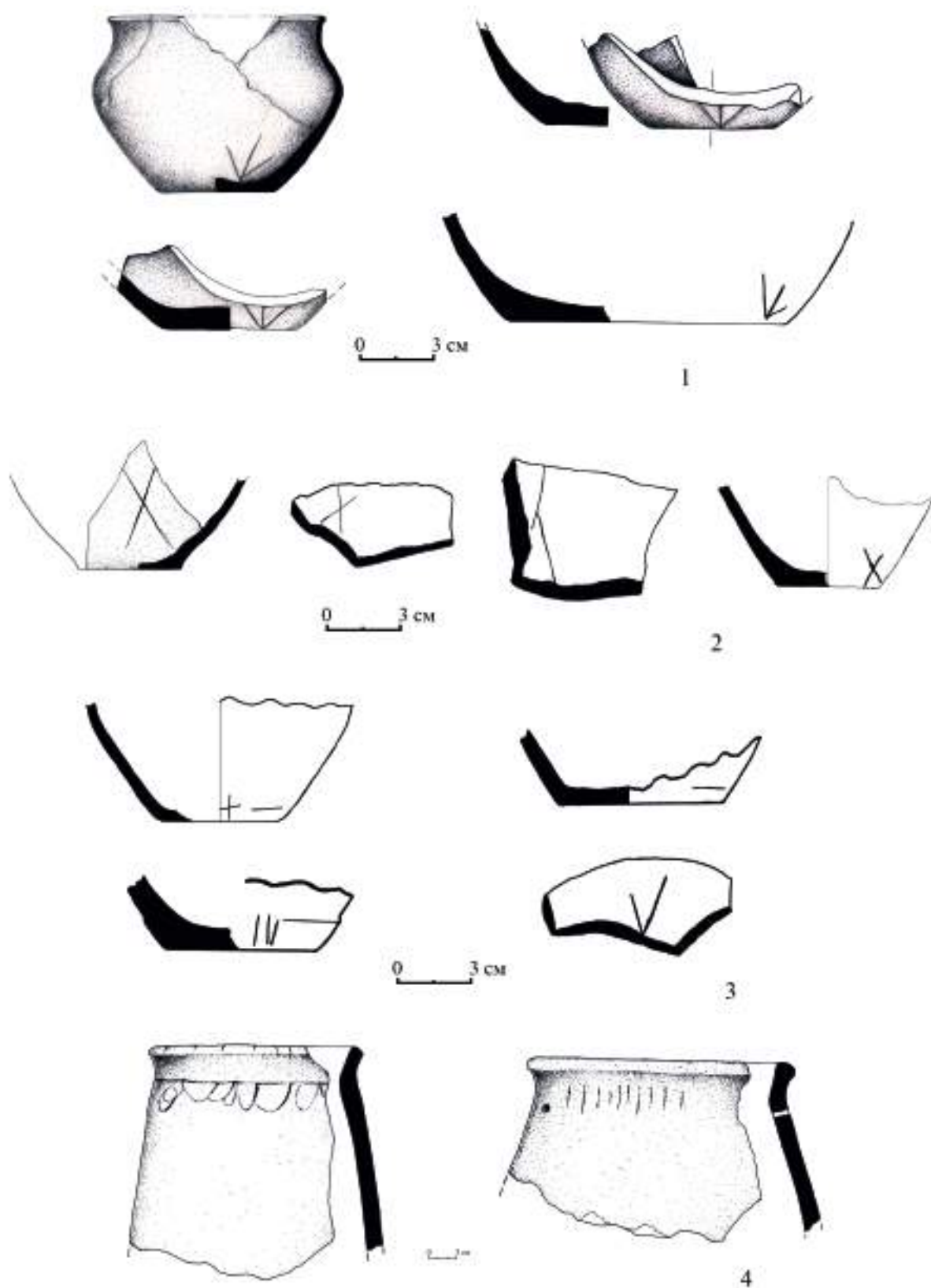
«Н» әріпі секілді белгісі бар құты 2008 жылы археологиялық қазба барысында Шірік Рабат қалашығындағы 1-ші нысаннан табылған еді. (Дарменов., Утубаев, 2017: 25). Ғалымдар ежелгі Хорезм керамикаларындағы кейбір таңба және белгілер б.з.д V-IV ғасырлардағы парсы империясы кезеңіндегі арамей алфавитіне өте ұқсас екендігін алға тартып, көзешілер оларды қыш ыдыстарға белгі салуда пайдаланғандығын айтады (Баратов, 2019: 52). Біздің «Н» әріпі секілді таңба тәрізді белгіміз осы алфавитте анық байқалады және 2004-2005 жылдары

археологиялық қазба барысында Шірік Рабат қалашығындағы жерлеу орнынан табылған парфян-арамей жазбасы бар ыдыстың табылуы бұл тұжырымға өте жақын екендігін көрсетеді.

Шарық көмегімен жасалған шаруашылық мақсатта пайдаланылатын құты сапалы күйдірілген. Ернеуі сыртқа бүрілген. Биіктігі 19 см, мойын ұзындығы 3 см, ернеу диаметрі 10 см, жалпақ бүйірінің диаметрі 23 см. Жарты шар тәрізді, бір бүйірі тегіс келген, қимасында дөңгелек, мойны қысқа. Түсі қызыл. Ыдыстың сыртқы беті қанық қоңыр түспен ангобталған. Ыдыстың дөңес бүйіріне қызыл түсті ангобпен салынған шеңбер, оған сызылған крест және шиыршықталып спираль түрінде түсірілген таңба тәрізді белгісі бар. Пішіні жағынан бұл ыдыстар Хорезм және Шірік Рабат қалашығынан табылған құтыларға өте ұқсас (Болелов., Утубаев, 2017: 20) және Қалалы қыр 2 археологиялық ескерткішінде жиі кездеседі. С.Б. Болелов бұл таңбаларды ежелгі Хорезмдегі архитектуралық құрылыс жоспарларында кеңінен пайдаланғандығын және күнге деген құрметтің белгісімен байланыстырады. Шеңбер ішіндегі крест таңбасын дүниенің төрт бұрышымен түсіндіреді. Ежелгі егіншілер әлемінде төрт бағыт ұғымы маңызды болған, адам осы төрт бағыттың ортасында болғанда ғана өзін төрт құбыласы тең немесе қауіпсіз сезінген деп тұжырымдайды. Ал, спираль белгісін әлемдік реттілік және тәртіппен байланыстырады (Болелов, 2009: 122).

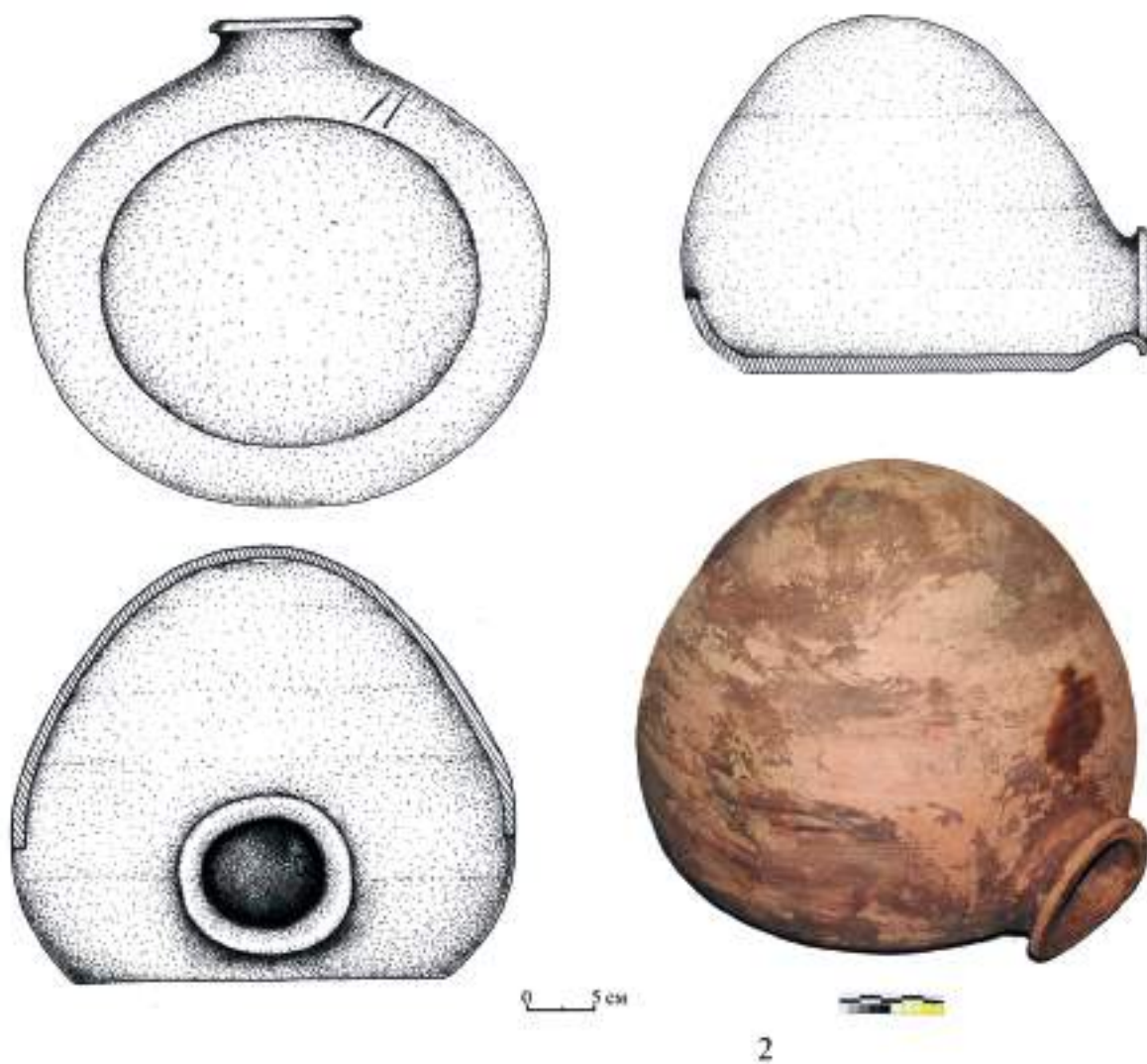
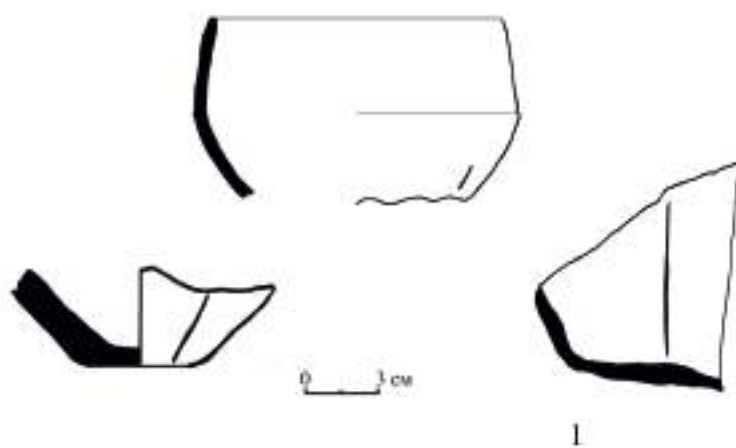
А.М. Левина өзінің «Шірік Рабат мәдениеті» деп аталатын ғылыми еңбегінде жоғарыда көрсетілген таңба тәрізді белгілері бар ыдыс түрлері Шірік Рабат мәдениетіне тән ескерткіштерде сирек кездесетіндігін айтады (Вайнберг., Левина, 1993:77).

Келесі таңба тәрізді белгілеріміз математикалық амалдарға өте ұқсас (сурет 2.3). Қосу азайту «+», азайту «-», рим цифрындағы төрт «IV» секілді және дұрыс белгісі (птичка) тәрізді. Бұл белгілер Хумбузтепе қонысынан жиі анықталған (Баратов, 2019: 52). Ежелгі Хорезмнің қыш ыдыстарындағы белгілерді зерттеуші ғалымдар ыдыстардағы екі немесе одан да көп біріккен түрде түсірілген белгілерді сол ыдыстың көлемі және оның қандай мақсаттарда пайдаланатындығы жайында мағлұматтар келтірілген деген тұжырымдар жасайды. Ал, Хумбузтепе қонысынан табылған бір таңбалы керамикалардағы белгілерді В.А. Лившицтің оқуы бойынша ыдысқа салынған азық-түлік немесе құйылған сусынның көлемі және

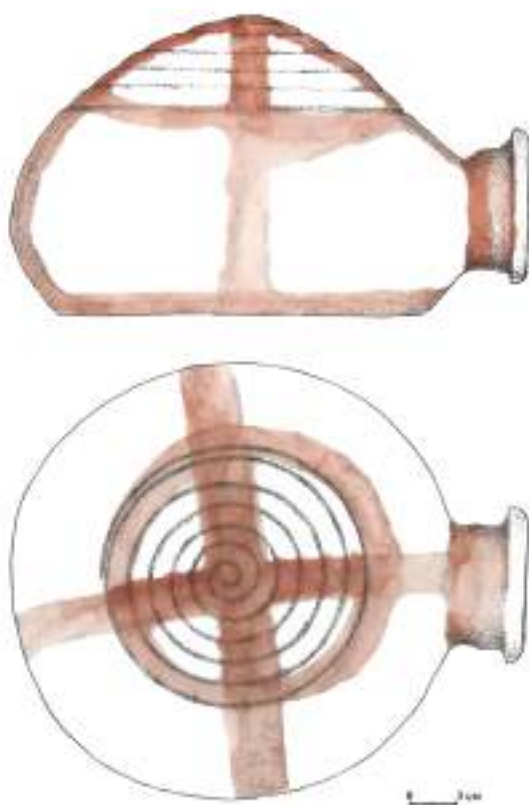
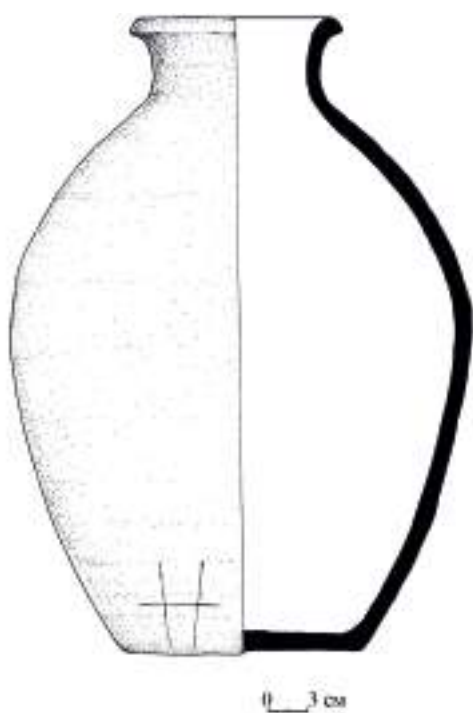
Сyp. 2.

Fig. 2.

Сур. 3.

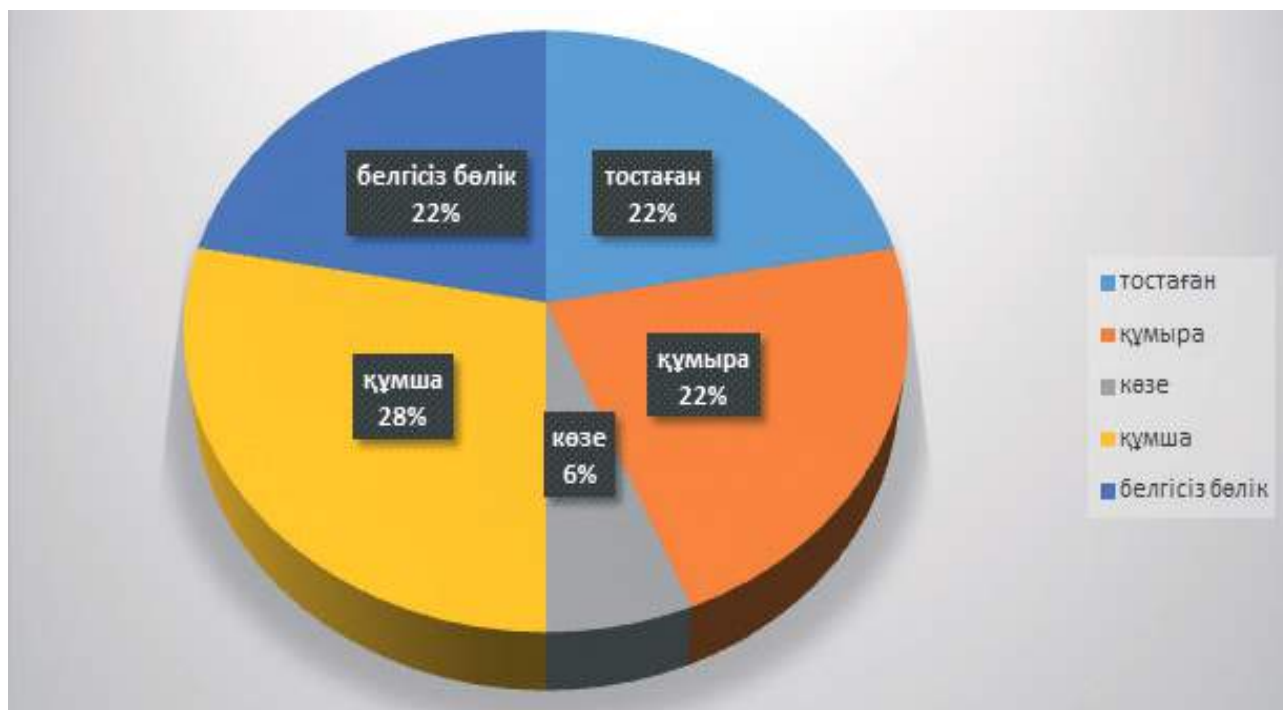
Fig. 3.

Сyp. 4.

Fig. 4.

Таңба тәрізді белгілері бар ыдыс түрлері

атауы көрсетілген шаруашылық құжат деп қарастырады. Бұл тұжырымды негізге алған М. Мамбетуллаев қоныс аумағында қолөнершілерге тәуелді еңбек ететін топтар белгілі бір тапсырыстарды орындаған және орнына азық-түлік алып отырған деген өз болжамын ұсынады (Мамбетуллаев, 1984: 21).

Жапсырма әдісімен жасалған көзелердегі таңба тәрізді белгілер күйдірілуге дейін өткір заттың көмегімен сызылып түсірілген. Тік цилиндр тәрізді көзені төңкеріп қарағанда таңба тәрізді белгілер оң жағынан басталып, біртіндеп алыстап бара жатқан киіз үй немесе қырлар (тау) тәрізді. Сыртқа иілген ернеу бөлігі тік сызықтармен сызылған. Ал, түбінен аузына қарай тарыла түскен көзенің мойын бөлігіне ұзындық-қысқалы вертикаль сызықтар және жөндеуге арналған саңылау түсірілген (сурет 2.4).

Б.з.д IV-II ғасырлармен мерзімделетін керамикалардағы кең тараған таңба тәрізді белгілерді С.А. Яценко Орталық Азиядағы тайпалардың жаппай көшіп-қонуымен және Хорезм династиясының ауысуымен байланыстырады. Сонымен қатар әдебиеттердегі таңба, белгілерге қатысты ыдыстар жиынын санау

мақсатында және шебердің өзіндік қолтаңбасы немесе тапсырыс берушінің таңбасы болуы мүмкін деген тұжырымдар әлі де болса қосымша дәлелдемелерді қажет ететіндігін айтады (Яценко, 2001:24).

Я. Ильясов б.з.д IV-III ғғ. Қампыртепе қалашығындағы бір нысаннан табылған белгіленуі бірдей таңба тәрізді белгілерді арнайы тапсырыспен дайындалып, оған иесінің белгісін салғандығын айтады (Ильясов, 2019:116).

А.Н. Подушкин Оңтүстік Қазақстандағы Арыс мәдениетінің III ғ – б.з.д. IV ғасырлардағы катакомбаларынан табылған «Х», «Н» әріпі тәрізді, «//» тігінен екі сызықты және шеңбер ішіндегі крест секілді таңба тәрізді белгілері бар ыдыстар тапсырыс бойынша жасалып, ондағы таңба, белгілер тапсырыс берушінің қалауы бойынша түсірілетіндігін айтады. Сол таңба тәрізді белгілер арқылы қайтыс болған кісінің әлеуметтік деңгейін білуге болады деп тұжырымдайды (Подушкин, 2017:60).

Ал, кейбір әдебиеттерде бұл таңба тәрізді белгілер әлеуметтік-экономикалық деңгейіне, бағытына қарай меншік қызметтерін атқарған (Байпаков., Подушкин, 1989: 142).

Қорытынды

Бәбіш мола-7 көзешілер елді мекені Шірік Рабат мәдениетіне тән ескерткіштерді қыш ыдыстармен қамтамасыз еткен ірі өндіріс орталығы болған (Болелов., Утубаев, 2017:20). Ал, ыдыстарда кездесетін таңба тәрізді белгілерді біз зерттеушілер Я. Ильясов пен А.Н. Подушкиннің келтірген тұжырымдарына жақындата отырып, таңба тәрізді белгілер әулеттік меншік қызметін атқарған деп болжаймыз. Оған таңба тәрізді белгілері бар керамикалардың Шірік Рабат мәдениетіне тән ұжымдық жерлеу оындарынан табылуы дәлел бола алады. Дегенмен, бұл

тұжырым алдағы уақытта терең әрі жан-жақты зерттеледі.

Біз шолу келтірген таңба тәрізді белгілерде әрине, Шірік Рабат мәдениетіне тән ескерткіштерде кездесетін таңба, белгілердің барлығы қамтылмады. Алайда, атқарылған бұл жұмыс шектеулі бір шеңберде, яғни, Бәбіш мола 7 көзешілер елді мекеніндегі таңба тәрізді белгілердің көлемін, таралу аймағын анықтаудағы алғашқы жасалған әрекет болып табылады. Келешекте Шірік Рабат мәдениетінің таңба тәрізді белгілерін ғылыми айналымға енгізу барысында бұл жұмыс Бәбіш мола-7 көзешілер елді мекені жайында құнды әрі маңызды дерек көзі болады деген сенімдеміз.

Әдебиеттер

1. Андрианов Б.В. Отчет о работе археолого-топографического отряда в бассейне Жанадарьи в 1958 г. // Архив ИЭА, РАН, фонд 142, опись 2, ед. хр. 37. – М., 1958. – С. 164
2. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. – Москва, : Наука, 1969. – 251с.
3. Байпаков К.М., Подушкин А.Н. Памятники земледельческо-скотоводческого культуры Южного Казахстана. – Алматы, 1989. – 160 с.
4. Баратов С.Р. Знаки на керамических изделиях в древнем Хорезме // Тамги доисламской Центральной Азии. – Самарканд, : МИЦАИ, 2019. – С.43-58.
5. Болелов С.Б., Утубаев Ж.Р. Поселение гончаров Бабиш-Мулла-7 в низовья Сырдарьи (раскопки 2015 года). // КСИА, вып. 248, – Москва, 2017. – С.20 - 35.
6. Болелов С.Б. Расписная хозяйственная посуда древнего Хорезма (по материалам Калалы-гыр 2). // ПИФК, вып. 1, –Москва, 2010. – С.122-142.
7. Болелов С. Б., Утубаев Ж.Р. Гончарное производство на территории древней дельты Сырдарьи в эпоху античности: новые данные // Археология Казахстана №1 (7) 2020. С. 69-88
8. Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Чирикратская культура. – Низовья Сырдарьи в древности. Вып. I. – Москва, 1993. – 130 с.
9. Дарменов Д.Т., Утубаев Ж.Р. Подбойный тип погребальных сооружений на городище Чирик Рабат // Ұлттық Ғылым Академиясының хабарлары. Қоғамдық және Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – Алматы, ҚР ҰҒА, 2017. – №1 (311). – С.25 - 33.
10. Ильясов Я. Тамги Бактрии /Тохаристана/ Тамги доисламской Центральной Азии. – Самарканд, :МИЦАИ, 2019. – С.116-117.
11. Курманкулов Ж., Тажекеев А., Кзылбаев Т., Абдихалыков Ш. Отчет о разведке на территории Кызылординской области по своду памятников за 2006 год // Отчет об археологических исследованиях по государственной программе «Культурное наследие» в 2006 году. Алматы, 2007. – С.216 - 217.
12. Курманкулов Ж., Болелов С.Б., Утубаев Ж.Р. Археологические исследования на городище Бабиш-мулла-1 в 2018 году // Марғұлан оқулары-2019 «Халықаралық ғылыми-тәжірбиелік конференция материалдары. Нұр-Сұлтан 2019 ж. 301-316 бб.
13. Курманкулов Ж., Утубаев Ж.Р., Касенова А.Д., Суюндиқова М.К., Шірік-4 кешеніне жүргізілген зерттеулердің кейбір нәтижелері (2017 жылғы қазба негізінде) // Марғұлан оқулары-2020 «Ұлы дала археологиялық және пәнаралық зерттеулер аясында» атты халықаралық ғылыми-тәжірбиелік конференция материалдары. Алматы қаласы, 17-18 қыркүйек, 2020 ж. 274-285 бб.
14. Мамбетұллаев М. Хумбузтепе – керамический центр Южного Хорезма // Археология Приаралья. Вып. II. Ташкент, 1984 – С.21 – 39.
15. Самашев З., Базылхан Н., Самашев С. Древнетюркские тамги. – Алматы, 2010. – С.15-20.

МӘДЕНИ МҮРА

16. Подушкин А.Н. Тамго-образные знаки из катакомб арысской культуры Южного Казахстана III в. до – IV в. н. э. // *Үлкен Алтай әлемі – Мир Большого Алтая – World of Great Altay* 3(4) 2017 ISSN 2410-2725. С.60-101.
17. Рогожинский А.Е. Знаки идентичности (тамга) и памятники тамгопользования в Казахстане: древность, средневековье и новое время // *Археология Казахстана* №3 (5) 2019. С. 99-121.
18. Толстов С.П., Воробьева М.Г., Рапопорт Ю.А. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции в 1957 г. // *МХЭ.* – М., 1960. – Вып. 4. – С. 203.
19. Толстов С.П. Последам древнехорезмийской цивилизации. – М., 1948. – С. 317.
20. Утубаев Ж.Р., Бололов С.Б. Новые археологические открытия в низовьях Сырдарьи // *Вестник Кемеровского государственного университета.* – 2016. – Вып. – № 1 (65). – Т. 4. – С. 56–63.
21. Яценко С.А., Рогожинский А.Е. Введение // *Тамги доисламской Центральной Азии.* – Самарканд, МИЦАИ, 2019. – С.8-42.
22. Яценко С.А. Тамги ираноязычных народов древности и раннего средневековья. – Москва: Восточная литература «РАН», 2001 – 190 с.

References

1. Andrianov B.V. Otchet o rabote arheologo-topograficheskogo otryada v bassejne Zhanadari v 1958 g. // *Arhiv IEA, RAN, fond 142, opis 2, ed. hr.* 37. – М., 1958. – С. 164
2. Andrianov B.V. Drevnieorositelnye sistemy Priaralya. – Moskva, Nauka, 1969. – P.251
3. Baipakov K.M., Podushkin A.N. Pamyatniki zemledelchesko-skotovodcheskogo kultury Yuzhnogo Kazahstana. – Almaty, 1989.–160 s.
4. Baratov S.R. Znakina Keramicheski khizdeliyakh v drevnem Khorezme // *Tamgi doislamskoy Tsentral'noy Azii.* – Samarkand, MITSAI, 2019. – 43-58 pp
5. Bolelov S.B., Utubaev Zh.R. Poselenie goncharov Babish-Mulla 7 v nizovya Syrdari (raskopki 2015 goda). // *KSIA, vyp. 248,* – Moskva, 2017. – 20–35 pp
6. Bolelov S.B. Raspisnaya khozyaystvennaya posuda drevnego Khorezma (po materialam Kalalygyr 2). // *PIFK, vyp. 1,* –Moskva, 2010. – 122-142
7. Bolelov S. B., Utubaev ZH. R. Goncharnoe proizvodstvo na territorii drevnej delty Syrdari v epohu antichnosti: novye dannye // *Arheologiya Kazahstana* №1 (7) 2020. S. 69-88
8. Darmanov D.T., Utubaev Zh.R. Podboynnyy tip pogrebalnykh sooruzheniy na gorodishche Chirikrabat // *Soobshcheniya Natsionalnoy Akademii i Nauk. Seriya obshchestvennykh i gumanitarnykh nauk.* – Almaty, NAN RK, 2017. – №1 (311). - 25-33 pp
9. Iatsenko S.A., Rogojinskii A.E. Vvedenie // *Tamgi doislamskoi Tsentralnoi Azii.* – Samarkand, MITSAI, 2019. – 8-42 pp
10. Iatsenko S.A. Tamgi iranoyazychnykh narodov drevnosti i раннего средневеков'ya. – Moskva: Vostochnyy.literatura «РАН», 2001. – P.190
11. Ilyasov. Y. Tamgi Baktrii /Toharistana/ Tamgi doislamskoj Central'noj Azii. – Samarkand, MICAI, 2019. – S.116-117.
12. Kurmankulov Zh, Tazhekeev A, Kzyibaev T., Abdikhalykov Sh. Otchet o razvedke na territorii Kyzylordinskoy oblasti po svodu pamyatnikov za 2006 god // *Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniyakh po gosudarstvennoy programme «Kulturnoe nasledie» v 2006 godu.* Almaty, 2007. 216-217 pp
13. Kurmankulov ZH., Bolelov S.B., Utubaev Zh.R. Arheologicheskie issledovaniya na gorodishche Babish-mulla 1 v 2018 godu // *Margulan okulary 2019 «Halykaralyk gylimi tazhirbielik konferenciya materialdary. Nur-Sultan 2019 zh.* 301-316 bb.
14. Kurmankulov ZH., Utubaev ZH.R., Kasanova A.D., Suyundikova M.K.
15. SHirik 4 keshenine zhurgizilgen zertteulerdin kejbir natizheleri (2017 zhylgy kazba negizinde) // *Margulan okulary 2020 «Uly dala arheologiyalyk zhane panaralyk zertteuler ayasynda» atty halykaralyk gylimi tazhirbielik konferenciya materialdary. Almaty kalasy 17-18 kyrkuek 2020 zh.* 274-285 bb.
16. Mambetýllaev M. Hýmbyztepa – keramicheskii tsentrýjynogo Horezma // *Arheologua Priaralya. Vyp. II. Tashkent, 1984* – P.21-39
17. Podushkin A.N. Tamgo-obraznye znaki iz katakomb arysskoj kul'tury YUzhnogo Kazahstana III v. do – IV v. n. e. // *Ylken Altaj әлемі – Mir Bol'shogo Altaya – World of Great Altay* 3(4) 2017 ISSN 2410-2725. S.60-101
18. Rogozhinskij. A.E. Znaki identichnosti (tamga) i pamyatniki tamgopol'zovaniya v Kazahstane: drevnost', srednevekov'e i novoe vremya // *Arheologiya Kazahstana* №3 (5) 2019. S. 99-121.

19. Samashev Z., Bazyghan N., Samashev S. Drevnetýrskie tamgi. – Almaty, 2010. – 15-20 pp

20. Tolstov S.P., Vorobeva M.G., Rapoport Y.A. Raboty Horezmskoj arheologo-etnograficheskoy ekspedicii v 1957 g. // MHE. – M., 1960. – Vyp. 4. – S. 203

21. Tolstov S.P. Po sledam drevnekhorezmiyskoy tsivilizatsii. – Moskva.; Leningrad, 1948. – P.317

22. Vaynberg B. I. Levina L.M. Chirikrabatskaya kul'tura. – Nizovya Syrdari v drevnosti.Vyp. I. – Moskva, 1993. – P.130

Утубаев Ж.Р., Суюндикова М.К.

Институт археологии им. А.Х. Маргулана

г. Алматы, Казахстан

e-mail: utubaev_z@mail.ru

Utubayev Zh.R., Suyundukova M.K.

A.H. Margulan Institute of Archaeology

Almaty, Kazakhstan

e-mail: utubaev_z@mail.ru

ТАМГООБРАЗНЫЕ ЗНАКИ В КЕРАМИКЕ ГОНЧАРНЫХ ПОСЕЛЕНИЙ БАБИШ МОЛА-7

В статье рассматривается ход археологических раскопок поселения Бабиш мола-7 расположенного в 5 км к юго-востоку от городища Бабиш мола. Большая часть экспонатов, собранных в ходе археологических раскопок это керамика. Подробно остановились на типах тамгообразных знаков на сосудах. Также приведены подробные сведения о нанесении на сосудах тамгообразных знаков и подготовлена диаграмма. Известно, что изучение тамги или знаков на экспонатах, выявленных в ходе археологических раскопок, дает ценные и важные сведения об особенностях политического, этнокультурного развития каждой страны и народа, а также для изучения международной торговли и религиозных убеждений. В работе раскрывается использование тамги и знаков в жизни человека. Статья является первой предпринятой попыткой определить ареал распространения тамгообразных знаков в поселение Бабиш мола-7.

Ключевые слова: Бабиш мола, гончарное поселение, керамические сосуды, виды тамгообразных знаков, автографы мастеров.

TAMGA- LIKE SIGNS IN CERAMICS IN THE BABISH MOLA 7 SETTLEMENT

The article deals with the course of archaeological excavations of the settlement of Babishmola, located 5 km South-East of the settlement of Babishmola. Most of the exhibits collected in the course of archaeological excavations are ceramic. Detailed information about the types of tamga-like signs in vessels. They also provided detailed information about the methods of applying tamgo-like signs, on what types of vessels they were applied and prepared a diagram. It is known that the study of tamggs or signs on the exhibits revealed during archaeological excavations provide valuable and important information about the peculiarities of the political, ethnocultural development of each country, state and people, international trade, and religious beliefs. The work also reveals the purposes for which tamgas and signs were used in the life of humanity. The article is the first attempt to determine the distribution area of tamgo-like signs in the settlement of Bashish grave 7.

Keywords: Babish mola, pottery settlement, ceramic vessels, types of tamgo-like signs, autographs of masters.